

Bent Sørensen & Torkild Thellefsen

Mennesket, hans tendens til vanedannelse, summum bonum og det evolutionære univers

Find a scientific man who proposes to get along without any metaphysics -- not by any means every man who holds the ordinary reasonings of metaphysicians in scorn -- and you have found one whose doctrines are thoroughly vitiated by the crude and uncriticized metaphysics with which they are packed. We must philosophize, said the great naturalist Aristotle -- if only to avoid philosophizing. Every man of us has a metaphysics, and has to have one; and it will influence his life greatly. (Charles S. Peirce; "Sketch of Some Proposed Chapters on the Sect of Philosophy Called Pragmatism"; c. 1905)

Resumé

Allerede de gamle spurgte: kan der påvises et grundlæggende ideal, som mennesket bør efterleve, et summum bonum? Filosofen og semiotikeren C. S. Peirce (1837-1814) gjorde i flere omgange spørgsmål af denne type til genstand for undersøgelse, han fremsatte et bekræftende svar og skitserede idealets mulighedsbetingelser og nogle af dettes konsekvenser. Peirce opfattede mennesket som værende et bundt af vaner, et væsen hvis semeiosis eller forskellige former for tegn-dannelse kan , og ikke mindst bør, bevæge sig i en bestemt slags retning i overensstemmelse med selve universets rationelle udvikling, forstået som "væksten i den konkrete fornuftighed".

Keywords: C. S. Peirce, metafysik, summum bonum, vanedannelse

Indledning

Allerede de gamle spurgte: kan der påvises et grundlæggende ideal, som mennesket bør efterleve, et summum bonum? Filosofen og semiotikeren C. S. Peirce (1837-1814) gjorde i flere omgange spørgsmål af denne type til genstand for undersøgelse, han fremsatte et bekræftende svar og skitserede idealets mulighedsbetingelser og nogle af dettes konsekvenser. I sin artikel "A Neglected Argument for the Reality of God" (1906) betonedes Peirce følgende:

...what is man's proper function if it be not to embody general ideas in art-creations, in utilities, and above all in theoretical cognition? To give the lie to his own consciousness of divining the reasons of phenomena would be as silly in a man as it would be in a fledgling bird to refuse to trust to its wings and leave the nest, because the poor little thing had read Babinet, and judged aerostation to be impossible on hydrodynamical grounds. (CP: 6.476)

For Peirce er mennesket et væsen som er præget af fornuftighedens telos; han befinder sig i et evolutionært univers med en selvforstærkende tendens til vanedannelse eller "en vækst i den konkrete fornuftighed", og det er formålet med menneskets følelser, handlinger og tanker at disse indgår i et harmonisk forhold med evolutionens regelmæssigheder (Schlüter 2000: 121). Dette vil med andre ord sige, at Peirce lod det grundlæggende ideal forankre i "naturens orden", eller at han tilskrev dette en objektiv realitet, gjorde det autentisk og uafhængigt af menneskets (til tider mere eller mindre tilfældige) befalinger. Mennesket bør ifølge Peirce forsøge at yde sit bidrag til "væksten i den konkrete fornuftighed", og således gøre verden mere logisk ved at kultivere sine føle-, handle-, og tankevaner (cf. Potter 1997: 201). I en af sine Lowell Lectures (1903) anførte Peirce følgende:

I do not see how one can have a more satisfying ideal of the admirable than the development of Reason so understood. The one thing whose admirableness is not due to an ulterior reason is Reason itself comprehended in all its fullness, so far as we can comprehend it. Under this conception, the ideal of conduct will be to execute our little function in the operation of the creation by giving a hand toward rendering the world more reasonable whenever, as the slang is, it is "up to us" to do so. (CP: 1.615)

I det efterfølgende skal vi forsøge, at se lidt nærmere herpå. Det vil sige, vi skal se på Peirces opfattelse af mennesket som værende et bundt af vaner, et væsen hvis semeiosis eller forskellige former for tegn-dannelse kan, og ikke mindst bør, bevæge sig i en bestemt slags retning i overensstemmelse med selve universets rationelle udvikling.

Mennesket er et bundt af vaner og han bruger tegn

Ifølge Peirce er mennesket at forstå som værende et bundt af vaner (cf. CP: 6.228). Kernen i menneskets personlighed er udgjort af vaner, og det er et karakteristisk træk hos mennesket, at han kan være sig bevidst om disse, hvilket svarer til hans tro (cf. Goudge 1950: 12-13). For som Peirce netop gjorde opmærksom på – under stærk indflydelse af den skotske psykolog Alexander Bain (1818-1904) - i artiklen "On the Algebra of Logic" (1880): "A cerebral habit of the highest kind, which will determine what we do in fancy as well as what we do in action, is called a belief." (CP: 3.160). Udfra Peirces phaneroskopiske kategori-lære¹ kan vi udlede, at der må være tre, og kun tre, generelle klasser af vaner, idet, som det hedder i en af hans så vigtige "Lowell Lectures" (1903):

¹ Phaneroskopien refererer til en beskrivelse af phaneronet, af Peirce defineret som værende: "...the collective total of all that is in any way or in any sense present to the mind, quite regardless of whether it corresponds to any real thing or not." (CP: 1.284). Peirce valgte dette navn for at markere forskellen fra Hegels fænomenologi. Peirce forsøgte med sin phaneroskopi, at beskrive det som foreligger for bevidstheden i almindelighed; eller at fremsætte den mest fundamentale og således generelle redegørelse af erfaringen.

My view is that there are three modes of being. I hold that we can directly observe them in elements of whatever is at any time before the mind in any way. They are the being of positive qualitative possibility, the being of actual fact, and the being of law that will govern facts in the future. (CP: 1.23)

Eftersom den kvalitative mulighed, det aktuelle faktum og det lovmæssige korresponderer med henholdsvis følelse, handling og tænkning hos Peirce, kan vi sige, at der må være henholdsvis føle-, handle-, og tankevaner. Disse tre vaner er i et peirceansk perspektiv organiseret på en ganske bestemt slags måde; nemlig ordinalt og kardinalt. Dermed menes, at følevanen er det som er først, og at denne er ved sig selv og for sig selv. Handlevanen er det som er andet, og denne er på én gang to, den omfatter således førstnævntes karakteristika. Endelig er tankevanen det som er tredje, og denne er på én gang tre, den omfatter således andet nævnte og førstnævntes karakteristika. Det vil sige, at mennesket godt kan have følevaner uden at have handle- og tankevaner, men han kan ikke have handlevaner uden at have følevaner. Endvidere kan mennesket godt have handlevaner uden at have tankevaner, men han kan ikke have tankevaner uden at have handle- og følevaner.² Hvis man sammenhængende hermed betragter den grad af selvkontrol, som mennesket kan udøve over sine vaner kan man ifølge Peirce operere med - idet der finder en bevægelse sted fra det mindre kontrollérbare mod det mere kontrollérbare - vaner som, dels, er ubevidste, vaner som dels er instinktive, og endelige, dels, vaner som er et resultat af træning. Peirce skrev således i "Pragmatism" (c. 1905) herom på denne måde:

² Denne beskrivelse beror på den Peirceanske forestillingsmæssige forudsætning, at endskønt ethvert phaneron involverer alle tre kategorier – kategorierne er jo netop karakteriseret ved at være: "universal categories" (CP: 5.43), kan disse adskilles ved hjælp af "præcision", en form for abstraktion, og således kan følgende forudsættes uden dette andet: Førstehed uden Andethed og Tredjehed, og Andethed uden Tredjehed. Omvendt involverer Tredjeheden med nødvendighed Andetheden og indirekte Førsteheden, og Andetheden involverer selvfølgelig Førsteheden med nødvendighed.

To return to self-control, which I can but slightly sketch, at this time, of course there are inhibitions and coördinations that entirely escape consciousness. There are, in the next place, modes of self-control which seem quite instinctive. Next, there is a kind of self-control which results from training. (CP: 5.533)

Hvor der er vanemæssighed, er der mediering, og hvor der er mediering, er der semeiosis, eller tegn- og betydningsdannelse. Med tæt affinitet hertil foregår menneskets tænkning ved hjælp af tegn (cf. CP: 5.265, EP 1: 30). Et tegn er således ifølge Peirce, som det hedder i et brev affattet 1904 til den engelske sprogfilosof Victoria Lady Welby (1837-1912): "something by knowing which we can know something more" (CP: 8.332). Menneskets mentale liv er en kontinuerlig proces udgjort af tegn-dannelser og tegn-fortolkninger (cf. Short 2004: 214 pp.); den kontinuerlige fortolkning af tidligere tanke-tegn, giver netop ifølge Peirce menneskets tænkning karakter af at være en dialogisk proces, hvor mennesket på ét tidspunkt indgår i en erkendelse som han først forstår på et senere tidspunkt. Peirce skrev i et tekstfragment uden titel og dato som følger:

We here see thoughts determining and causing other thoughts, and a chain of reasoning or of association is produced. But the beginning and the end of this chain are not distinctly perceived. (CP: 7.337)

Kan mennesket ikke tænke uden tegn, er tænkningens generelle formål identisk med tegnets essentielle funktion, angående hvilken Peirce anførte følgende i just omtalte brev til sprogfilosoffen Welby:

It appears to me that the essential function of a sign is to render inefficient relations efficient, -- not to set them into action, but to establish a habit or general rule whereby they will act on occasion. According to the physical doctrine, nothing ever happens but the continued rectilinear velocities

with the accelerations that accompany different relative positions of the particles. All other relations, of which we know so many, are inefficient. (CP: 8.332)

Således består tænkningens generelle formål i vanedannelse, etableringen af stabile vaner eller lovmæssige forhold; det vil sige, et betingelsesforhold, hvor en række forudgående betingelser og en række efterfølgende erfaringer indgår i en bestemt eller intelligibel, og således generel, relation.³ Et tegn lod Peirce definere på følgende måde, som det hedder i et tekstfragment med titlen "Thirdness" (c.1895):

A sign stands for something to the idea which it produces, or modifies. Or, it is a vehicle conveying into the mind something from without. That for which it stands is called its object; that which it conveys, its meaning; and the idea to which it gives rise, its interpretant. The object of representation can be nothing but a representation of which the first representation is the interpretant. But an endless series of representations, each representing the one behind it, may be conceived to have an absolute object at its limit. The meaning of a representation can be nothing but a representation. In fact, it is nothing but the representation itself conceived as stripped of irrelevant clothing. (CP: 3.339)

Et tegn udgøres af en genuint triadisk relation (cf. CP: 2.274; Apel 1995: 125), hvor tegnet sui generis muliggør grundlaget for repræsentationen af et objekt for en interpretant; repræsenteres tegnets repræsentation af objektet ved hjælp af et andet tegn, benævnt interpretanten, som indgår i en relation til objektet som ligner det oprindelige tegn, gøres førstnævnte repræsentation generel og

³ Vi kan i den forbindelse også blot tænke på Peirces pragmatiske maksime som afgør hvor vidt et begreb er meningsfuldt eller ikke. I artiklen "How to Make Our Ideas Clear" (1878) lyder den nu så berømte definition således som følger: "Consider what effects, that might conceivably have practical bearings, we conceive the object of our conception to have. Then, our conception of these effects is the whole of our conception of the object." (CP: 5.402).

dermed intelligibel, og der er tale om semeiosis, eller betydningsdannelse (cf. Short 2004: 214 pp.). Eksempelvist kan skyer være tegn på en snarligt kommende regnbyge for én som ser disse hænge tungt over horisonten; skyerne er tegnet, der betyder regn, det vil sige, objektet, for en person i hvis sind der tænkes på regn, og hvor tanken "disse skyer er et tegn på regn" er at forstå som interpretanten (cf. Lane 2009: 3).

Det rationelle menneske kultiverer sine vaner i overensstemmelse med selve universets udvikling

Tænkning er således en semeiotisk proces. I og med denne proces foretager sindet en fortolkning af tegnet. Derved bestemmes relationen mellem triadens relata på en meningsfuld måde. Enhver form for bevidst såvel som ubevidst menneskelig erfaring består af en række semeiotiske trin, idet erfaringen forlenes med betydning ved hjælp af instinkt og ræsonnering. Og begge disse beror på inferentielle mønstre – eftersom der er en kontinuert kontakt mellem instinktiv og egentlig rationel adfærd; eller med andre ord, erfaringens liv i alle dets faser og situationer, er et liv der drejer sig om, dannelse, udøvelse, og integration af inferenser. Mennesket er et væsen som er tilbøjeligt til at danne vaner, således at viden der fortolket i en tilpas grad afstedkommer nye føle-, handle-, og tankevaner. Eftersom det semeiotiske menneske tænker ved at tilskrive objekter og interpretanter betydning, er det også ifølge Peirce, vanebestemt til, at tilskrive verden, universet, en endelig mening og et højere formål (cf. Whitney 1994: 146) – et univers som er et symbol på selveste guds formål. Inden for dette perspektiv er universet således med Peirces ord fra forelæsningsmanuskriptet til "Lectures on Pragmatism", Lecture IV (1903):

...a vast representamen... an argument...[The] total effect is beyond our ken; but we can appreciate in some measure the resultant Quality of parts of the whole -- which Qualities result from the combinations of elementary Qualities that belong to the premisses. (CP: 5.119)

Er universet et tegn af typen argument, er universet også intelligibelt. Hvorfor? Fordi også universet, hvoraf mennesket kommer, udviser en tendens til vanedannelse som har en selvforstærkende karakter.⁴ Peirce anførte sammenhængenden hermed i artiklen "The Architecture of Theories" (1891), at hans filosofiske kosmogoni vil antage:

...that in the beginning -- infinitely remote -- there was a chaos of unpersonalized feeling, which being without connection or regularity would properly be without existence. This feeling, sporting here and there in pure arbitrariness, would have started the germ of a generalizing tendency. Its other sportings would be evanescent, but this would have a growing virtue. Thus, the tendency to habit would be started; and from this, with the other principles of evolution, all the regularities of the universe would be evolved. At any time, however, an element of pure chance survives and will remain until the world becomes an absolutely perfect, rational, and symmetrical system, in which mind is at last crystallized in the infinitely distant future. (CP: 6.33)

Udgangspunktet for universets udvikling er en upersonaliseret følelse, og udviklingen går fra mulighed mod determineret, det vil sige, mod større og større orden, eller perfektionering af lovmæssigheden slet og ret. Som Peirce skrev i manuskriptet "A Guess at the Riddle" (c. 1890):

Uniformities in the modes of action of things have come about by their taking habits. At present, the course of events is approximately determined by law. In the past that approximation was less perfect; in the future it will

⁴ Som Peirce gjorde opmærksom på i sin artikel "The Critic of Arguments" (1892): "Nature only appears intelligible so far as it appears rational, that is, so far as its processes are seen to be like processes of thought." (CP: 3.422). Der er ifølge Peirce således en kontinuert kontakt mellem naturen og det menneskelige sind.

be more perfect. The tendency to obey laws has always been and always will be growing. (CP: 1.409)

Peirce så således universet som værende fornuftigt, og ikke nok med det, universet bliver mere og mere rationelt, der foregår en progressiv vækst i dettes orden, struktur, intelligibelhed, og således Tredjehed i alle dets mulige varianter, idet spontanitet og tilfældighed reduceres (cf. Reilly 1970: 136 pp.; Esposito 1980: 167). Denne udvikling eller teleologiske proces benævnte Peirce for "væksten i den konkrete fornuftighed". Hans kosmologi hvilede dermed på den synechistiske forestillingsmæssige forudsætning⁵, som han anførte i sin encyklopædiartikel "Pragmatic and Pragmatism" (1903), at:

...the coalescence, the becoming continuous, the becoming governed by laws, the becoming instinct with general ideas, are but phases of one and the same process of the growth of reasonableness. (CP: 5.4)

Sammenhængende hermed står mennesket i en gunstig erkendelsesmæssig situation (cf. Turley 1977), som Peirce gjorde opmærksom på i artiklen "Some Consequences of Four Incapacities" (1868):

There is nothing...to prevent our knowing outward things as they really are, and it is most likely that we do thus know them in numberless cases,

⁵ Peirce karakteriserede selv sin synechistiske doktrin i "Immortality in the light of Synnechism" (1893) på den følgende måde modstillet hhv. materialismen og idealismen: "The word synechism is the English form of the Greek {synechismos}, from {synechés}, continuous. For two centuries we have been affixing -ist and -ism to words, in order to note sects which exalt the importance of those elements which the stemwords signify. Thus, materialism is the doctrine that matter is everything, idealism the doctrine that ideas are everything, dualism the philosophy which splits everything in two. In like manner, I have proposed to make synechism mean the tendency to regard everything as continuous." (CP: 7.565). Peirce så forholdet mellem sind og stof således at den levende følelse går forud for vanedannelsen, og stoffet er en form for "stivnet sind", og han skrev i en ikke-navngivet tekst (c. 1893) således: "...we ought to assume things to be continuous as far as we can, it has been urged that we ought to suppose a continuity between the characters of mind and matter, so that matter would be nothing but mind that had such indurated habits as to cause it to act with a peculiarly high degree of mechanical regularity, or routine." (CP: 6.277). Ifølge Peirce er sindet og stoffet således ikke to radikalt distinkte størrelser, men snarere to aspekter ved selvsamme virkelighed – de indgår i en kontinuert kontakt.

although we can never be absolutely certain of doing so in any special case.
(CP: 5.311)

Der er ingen uerkendelig årsag til sanseerfaringen således, eksempelvis intet Kantiansk begreb vedrørende et "Ding an sich", og dermed ingen grund til at forfægte en agnosticisme; der er således ingen uerkendelig virkelighed, som er mere virkelig, end den virkelighed, der gøres til genstand for repræsentation i en sand repræsentation (cf. CP: 2.647-57) – den som hævder dette gør sig faktisk skyldig i at blokere selve undersøgelsens vej ifølge Peirce (cf. CP: 1.135). I sin så berømte program-artikel "The Fixation of Belief" (1878) anførte Peirce optimistisk ang. menneskets gunstige erkendelsessituation som følger:

There are Real things, whose characters are entirely independent of our opinions about them; those Reals affect our senses according to regular laws, and, though our sensations are as different as are our relations to the objects, yet, by taking advantage of the laws of perception, we can ascertain by reasoning how things really and truly are; and any man, if he have sufficient experience and he reason enough about it, will be led to the one True conclusion. (CP: 5.384)

Mennesket kan opføre sig rationelt. Ja, rent faktisk har han – i tæt overensstemmelse med Peirces metafysiske doktrin – intet mindre end en iboende forpligtelse hertil. Den peirce-lærde Christopher Hookway noterer sig således i sit oplysende værk "Peirce. The Arguments of the Philosophers" (1985) dette:

Metaphysics discharges a number of regulative hopes that have been taken out at different stages during the investigation: it provides a specification of how reality must be if the various regulative hopes that are introduced at different stages of the investigation are all to be fulfilled. Rational

autonomy depends upon those hopes: metaphysics tells us how reality is if they are absolutely true. Thus, it provides an account of reality which allows for our rational autonomy. (Hookway 1985: 79)

Mennesket udtrykker en fornuftighed, som udfolder sig evolutionært; dette er en logisk, og således ontologisk nødvendighed ved Peirces metafysik, og dermed definerende for selve menneskets "skæbne" slet og ret (cf. Sleeper 1994: 231). En anden og ikke mindre betydningsfuld peirce-lærd Vincent G. Potter udlægger i sit endnu uovertrufne værk "Charles S. Peirce On Norms and Ideals" (1997) om Peirces normative videnskaber dette forhold på følgende måde:

Even though man is in a process of evolution, rather because man is in a process of evolution, he cannot abandon the deep-seated drive toward more and more rational behavior. That would be to turn back the clock; it would be the end of his evolution or growth; it would be devolution or decay. Man's destiny in this process of growth is to contribute more and more by his own decisions and choices to the process itself. (Potter 1997: 126)

Mennesket kan således fremsætte et rationelt ideal; dette idet han gør brug af sin common sense, sine traditioner, sine særlige instinkter, forskellige kreative former for inferens, i særdeleshed abduktion, og ikke mindst evnen til at udøve selv-kontrol, selv-kritik og selv-korrigerende (cf. Anderson 1999: 139-140; Sørensen & Thellefsen 2010: 149-151). I "Basis of Pragmatism" (1906) betonedes Peirce som følger:

If conduct is to be thoroughly deliberate, the ideal must be a habit of feeling which has grown up under the influence of a course of self-criticisms and of hetero-criticisms. (CP: 4.574).

Idealet er ikke givet en gang for alle, det er et åbent og generelt ideal, som kan gøres til genstand for stadig undersøgelse, kritik, og revideringsforsøg i takt med den skiftende række af erfarings- og vanemæssige forhold som mennesket forsøger at leve under (cf. Anderson 1999: 139-140). Peirce beskrev derfor idealet i sin anmeldelse "Pearson's Grammar of Science, Annotations on the First Three Chapters" (1900) således:

The only desirable object which is quite satisfactory in itself without any ulterior reason for desiring it, is the reasonable itself. I do not mean to put this forward as a demonstration; because, like all demonstrations about such matters, it would be a mere quibble, a sheaf of fallacies. I maintain simply that it is an experiential truth. (CP: 8.140)

Det vil sige, vi er med Peirce er nået tilbage til begrebet angående "væksten i den konkrete fornuftighed", denne vækst hænger sammen med menneskets ultimative ideal; således må mennesket bestræbe sig på at bidrage til "væksten i den konkrete fornuftighed" ved at kultivere sine føle-, handle, og tankevaner i overensstemmelse med idealet. Så meget og intet mindre. I et brev fra 1905 adresseret vennen og dommeren Francis C. Russell udtrykte Peirce dette forhold på en lidt anden måde:

Your summum bonum, 'life,' is probably at bottom about the same as mine, though I view it more concretely. I look upon creation as going on and I believe that such vague idea as we can have of the power of creation is best identified with the idea of theism. So then the ideal would be to be fulfilling our appropriate offices in the work of creation. Or to come down to the practical, every man sees some task cut out for him. Let him do it, and feel that he is doing what God made him in order that he should do. (CP: 8.138, n. 4)

Hvorledes mennesket kan yde sit konkrete bidrag til "væksten i den konkrete fornuftighed" er ikke givet på forhånd eller kan betragtes som værende en selvfølgelighed; men dette forhold hænger nært sammen med hvor vidt menneskets evne til at udøve selv-kontrol og selv-kritik er blevet udviklet. I artiklen "A Neglected Argument for the Reality of God" (1906) fremsatte Peirce dog følgende eksempler inden for hvilke områder bidragene kan finde sted: "...what is man's proper function if it be not to embody general ideas in art-creations, in utilities, and above all in theoretical cognition?" (CP: 6.476) (cf. Anderson 1995: 45). Men helt overordnet set kan man sige følgende: det er selvfølgelig ikke muligt for mennesket at øve nogen nævneværdig indflydelse på de lovmæssigheder som regulerer "inanimate objects"; omvendt har mennesket en vis evne til at udøve indflydelse på sine følelser, handlinger og tanker. Såfremt et menneske tror på et sandt udsagn vil hans følelser, handlinger og tanker desangående også være mere regelmæssige i modsætning til hvis han tror på et udsagn som er usandt. Desto flere mennesker som tror på sande udsagn, desto mere regelmæssigt vil disse menneskers følelser, handlinger og tanker være desangående. Således vil regelmæssigheden i menneskehedens følelser, handlinger og tanker vokse; sammenhængende hermed, forøges "væksten i den konkrete fornuftighed" via etableringen af sand tro og udbredelsen af denne sande tro til så mange som muligt (cf. Wennerberg 1962: 165).

Afslutning

I sit aldeles fine værk "Charles Peirce's Guess at the Riddle. Grounds for Human Significance" (1994) betoner litteraten og Peirce-kenderen John K. Sheriff med tæt affinitet til ovennævnte som følger: "To generalize one's sentiments, one's self, one's interests, is to participate in the agapastic evolution of the creative consciousness of the universe." (1994: 88-89)⁶. Følelser, handlinger og tanker er

⁶ Dermed betones også Peirces forestilling om, at det enkelte menneske på egen hånd ikke kan gøre sig håb om at opnå sand og sikker viden; hans inferenser kan kun tilskrives validitet inden for rammerne af et fællesskab; således må det enkelte menneskes interesser ikke blot og bart være private. Peirce anførte ad denne linje i sin artikel "The Doctrine of Chances" (1878) som følger: "It seems to me that we are driven to this, that logicality inexorably requires that our interests shall

kun gode såfremt de fører til tro som er sand; kun således kan disse hjælpe mennesket i hans forsøg på at yde et bidrag til rationaliseringen af universet (cf. Anderson 1995: 44). Forholdet mellem menneskets følelser, handlinger og tanker er komplekst og dynamisk, men mennesket – som er et bundt af vaner – er i stand til at kultivere sine føle-, handle-, og tankevaner i overensstemmelse med idealet. Og således udfolder han sin rationelle natur, i et evigt udviklende univers, hvor tanker, stof og følelser, indgår i dannelsen af tilstande af konkret fornuftighed (cf. Parker 1998: 204).

Litteratur

Anderson, D. R. 1995. *Strands of System. The Philosophy of Charles Peirce*. West Lafayette, Indiana: Perdue University Press.

_____ 1999. Peirce: Ethics and the Conduct of Life. I: Rosenthal, S. B. & Hausmann, C. R. & Anderson, D. R. (red.) *Classical American Pragmatism. Its Contemporary Vitality*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, p. 137-146.

Apel, K.-O. 1995. *Charles S. Peirce. From Pragmatism to Pragmaticism*. New Jersey: Humanities Press.

Esposito, J. L. 1980. *Evolutionary metaphysics*. Athens, Ohio: Ohio University Press.

Goudge, T. A. 1950. *The Thought of C. S. Peirce*. Toronto: University of Toronto Press.

Harris, S. M. 1997. Introduction. In V. G. Potter, *Charles S. Peirce on norms and ideals* (p. ix-xxv). New York: Fordham University Press.

Hookway, C. 1985. *Peirce*. London: Routledge and Kegan Paul.

Kent, B. E. 1987. *Charles S. Peirce: Logic and the Classification of the Science*. Montreal: McGill-Queens.

not be limited. They must not stop at our own fate, but must embrace the whole community.” (CP: 2.654).

- Lane, R. 2009. Persons, Signs, Animals: A Peircean Account of Personhood. I: *Transactions of The Charles S. Peirce Society*. Vol. 45, no. 1 p. 1-27.
- Parker, K. A. 1996. *The Continuity of Peirce`s Thought*. Nashville, Tennessee: Vanderbilt University Press.
- Peirce, C. S. 1931-1958. *Collected Papers*, vols. 1-6, Hartshorne, C. & Weiss, P. (red.); vols. 7-8, Burks, A. W. (red.), Cambridge Massachusets: Harvard University Press.
- Peirce, C. S. 1992-98. *The essential Peirce*, vols. 1-2 (N. Houser & C. J. Kloesel, (red). Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Potter, V. G. 1997. *On Norms and Ideals*. New York: Fordham University Press.
- Reilly, F. 1970. *Charles Peirce`s Theory of Scientific Method*. New York: Fordham University Press.
- Schlüter, S. 2000. *Individuum und Gemeinschaft. Socialphilosophie im Denkweg und im System von Charles Sanders Peirce*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann.
- Sheriff, J. K. 1994. *Charles S. Peirce`s Guess at the Riddle*. Bloomington: Indiana University Press.
- Short, T. S. 2004. The Development of Peirce`s Theory of Signs. I: Misak, C. (red.). (2004). *The Cambridge Companion to Peirce*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 214-241.
- Sleeper, R. W. 1994. Peirce`s Puzzle and Putnam`s Progress: Why should I be reasonable? I: Debrock, G. & Hulswit, M. *Living Doubt*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, p. 225-237.
- Sørensen, B. & Thellefsen, T. L. 2010. The Normative Sciences, The Sign Universe, Self-Control And Rationality – According To Peirce. I: *Cosmos and History: The Journal of Natural of Social History*. Vol. 6, no. 1.
- Turley, P. 1977. *Peirce`s Cosmology*. New York: Philosophical Library.
- Wennerberg, H. 1962. *The Pragmatism of C. S. Peirce*. København: Ejnar Munksgaard.

Whitney, G. E. 2004. Reason, will and Belief in Duns Scotus and Peirce. I:
Debrock, G Hulswit, M. *Living Doubt*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer
Academic Publishers.